

การประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาโรงเรียน
สู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรม
THE APPLICATION OF BUDDHIST PRINCIPLES IN SCHOOL DEVELOPMENT
TOWARD A MORAL ORGANIZATION

กิตติพล พุ่มไสว
Kittipol Pumsawai

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University,

Buddhapanya Sri Thawarawadee Buddhist College, Thailand

Corresponding Author's Email: sd.kunkrupick@gmail.com

Received: 6 August 2026; Revised: 3 September 2026; Accepted: 29 September 2026

การประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาโรงเรียน สู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรม

กิตติพล พุ่มไสว

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับโรงเรียนในฐานะองค์กรแห่งคุณธรรม 2) วิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรม และ 3) เสนอแนวทางการประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรม โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงเอกสารจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์และเอกสารทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการบริหารสถานศึกษา องค์กรคุณธรรม และการพัฒนาผู้เรียน

ผลการศึกษาพบว่า โรงเรียนในฐานะองค์กรแห่งคุณธรรมมิใช่เพียงสถานศึกษาที่มีกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรมเป็นครั้งคราว แต่ต้องเป็นองค์กรที่สามารถบูรณาการคุณธรรมเข้ากับระบบบริหาร ภาวะผู้นำของผู้บริหาร ความเป็นแบบอย่างของครู การจัดการเรียนรู้ พฤติกรรมของนักเรียน วัฒนธรรมองค์กร และความร่วมมือกับครอบครัว วัด และชุมชน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมต่อการพัฒนาโรงเรียน ได้แก่ ไตรสิกขา พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 หิริโอตตปปะ และอิทธิบาท 4 โดยไตรสิกขาทำหน้าที่เป็นกรอบแม่ในการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา พรหมวิหาร 4 ใช้พัฒนาภาวะผู้นำของผู้บริหารและความเป็นครู สังคหวัตถุ 4 ใช้สร้างความร่วมมือ หิริโอตตปปะใช้ปลูกจิตสำนึกทางศีลธรรม และอิทธิบาท 4 ใช้พัฒนาความมุ่งมั่น ความเพียร และความรับผิดชอบของนักเรียน ครู และบุคลากร

องค์ความรู้ที่สังเคราะห์ได้คือ B-SHIFT Model ซึ่งประกอบด้วย 5 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) Brahnavihāra Leadership ภาวะผู้นำและความเป็นครูตามหลักพรหมวิหาร 4 2) Saṅghavatthu Collaboration การสร้างความร่วมมือตามหลักสังคหวัตถุ 4 3) Hiri-Ottappa Consciousness การปลูกจิตสำนึกละอายและเกรงกลัวต่อความผิด 4) Iddhipāda Commitment การพัฒนาความมุ่งมั่นตามหลักอิทธิบาท 4 และ 5) Trisikkhā Development การพัฒนาทั้งระบบตามหลักไตรสิกขา โมเดลดังกล่าวสะท้อนว่า การพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมต้องดำเนินการเชิงระบบ เพื่อเปลี่ยนคุณธรรมจากระดับนโยบายและกิจกรรมไปสู่ระดับวัฒนธรรมองค์กรที่ยั่งยืน

คำสำคัญ: หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา; องค์กรแห่งคุณธรรม; โรงเรียนคุณธรรม; ไตรสิกขา; B-SHIFT Model

THE APPLICATION OF BUDDHIST PRINCIPLES IN SCHOOL DEVELOPMENT TOWARD A MORAL ORGANIZATION

Kittipol Pumsawai

Abstract

This academic article aims to: 1) study the concept of schools as moral organizations; 2) analyze Buddhist principles relevant to the development of schools toward becoming moral organizations; and 3) propose guidelines for applying Buddhist principles to develop schools into moral organizations. This study employs a documentary research approach based on the Thai Tipiṭaka of Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Buddhist scriptures and related Buddhist texts, as well as academic literature concerning educational administration, moral organizations, and learner development.

The study found that a school as a moral organization is not merely an educational institution that occasionally conducts morality-promoting activities. Rather, it is an organization that integrates morality into its administrative system, the moral leadership of school administrators, teachers as moral role models, learning management, student behavior, organizational culture, and collaboration among families, temples, and communities. The Buddhist principles suitable for school development include the Threefold Training, the Four Brahmavihāras, the Four Saṅgahavatthus, Hiri-Ottappa, and the Four Iddhipādas. The Threefold Training serves as the overarching framework for developing behavior, mind, and wisdom. The Four Brahmavihāras are applied to develop the moral leadership of administrators and the moral role of teachers. The Four Saṅgahavatthus are applied to foster cooperation. Hiri-Ottappa is applied to cultivate moral consciousness, while the Four Iddhipādas are applied to develop commitment, perseverance, and responsibility among students, teachers, and school personnel.

The body of knowledge synthesized from this study is the B-SHIFT Model, which consists of five components: 1) Brahmavihāra Leadership, referring to leadership and teacherhood based on the Four Brahmavihāras; 2) Saṅgahavatthu Collaboration, referring to cooperation-building based on the Four Saṅgahavatthus; 3) Hiri-Ottappa Consciousness, referring to the cultivation of moral shame and moral dread toward wrongdoing; 4) Iddhipāda Commitment, referring to the development of commitment based on the Four Iddhipādas; and 5) Trisikkhā Development, referring to holistic development based on the Threefold Training. This model indicates that developing a school into a moral organization requires a systematic process that transforms morality from the level of policy and activities into a sustainable organizational culture.

Keywords: Buddhist principles; moral organization; moral school; Threefold Training; B-SHIFT Model

บทนำ

โรงเรียนเป็นสถาบันทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนามนุษย์ทั้งด้านความรู้ ทักษะชีวิต คุณธรรม จริยธรรม และความสามารถในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสร้างสรรค์ การจัดการศึกษาในศตวรรษที่ 21 จึงไม่ได้มุ่งเพียงการเพิ่มผลสัมฤทธิ์ทางวิชาการเท่านั้น แต่ยังต้องพัฒนาผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่มีความรับผิดชอบ มีจิตสำนึกต่อส่วนรวม มีความสามารถในการคิดวิเคราะห์ ตัดสินใจอย่างมีเหตุผล และดำรงชีวิตบนฐานคุณธรรม องค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนาได้ชี้ให้เห็นว่า ทักษะคิดและค่านิยมเป็นองค์ประกอบสำคัญของสมรรถนะผู้เรียน เพราะเป็นหลักยึดที่มีอิทธิพลต่อการเลือก การตัดสินใจ พฤติกรรม และการกระทำของบุคคล ทั้งในระดับตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อม (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2019) ขณะเดียวกัน องค์การยูเนสโกได้เน้นย้ำว่า การศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองโลกควรพัฒนาผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่มีจริยธรรม ความเห็นอกเห็นใจ ความเคารพผู้อื่น และสามารถอยู่ร่วมกันท่ามกลางความแตกต่างได้อย่างสันติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO], n.d.) แนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า คุณธรรมมีข้อบังคับประกอบเสริมของการศึกษา หากเป็นแกนกลางของการพัฒนาผู้เรียนและการพัฒนาโรงเรียนในฐานะองค์กรทางสังคม

ในบริบทของประเทศไทย การศึกษาได้รับการกำหนดให้เป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาคนไทยทุกช่วงวัยให้มีศักยภาพ มีคุณภาพชีวิตที่ดี และสามารถดำรงตนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกได้อย่างเหมาะสม แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560–2579 ให้ความสำคัญกับการพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้าน โดยเชื่อมโยงความรู้ ทักษะ คุณลักษณะ และคุณธรรมจริยธรรมเข้าด้วยกัน เพื่อให้ผู้เรียนสามารถใช้ชีวิตในสังคมได้อย่างมีคุณภาพและรับผิดชอบต่อส่วนรวม (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560) อย่างไรก็ตาม แม้สถานศึกษาจำนวนมากจะมีนโยบาย โครงการ หรือกิจกรรมที่เกี่ยวกับการส่งเสริมคุณธรรม เช่น กิจกรรมจิตอาสา กิจกรรมหน้าเสาธง โครงการโรงเรียนคุณธรรม หรือกิจกรรมวันสำคัญทางศาสนา แต่ในทางปฏิบัติ การส่งเสริมคุณธรรมยังมักดำเนินการในลักษณะกิจกรรมเฉพาะช่วงเวลา มากกว่าการพัฒนาให้คุณธรรมกลายเป็นวัฒนธรรมองค์กรอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ ปัญหาสำคัญจึงมิใช่เพียงการขาดกิจกรรมคุณธรรม แต่คือการที่คุณธรรมยังไม่ถูกบูรณาการเข้ากับระบบบริหาร ภาวะผู้นำของผู้บริหาร พฤติกรรมของครู การจัดการเรียนรู้ ความสัมพันธ์ภายในโรงเรียน และการมีส่วนร่วมของครอบครัวกับชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

การพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมจึงจำเป็นต้องมองโรงเรียนในฐานะ “ระบบชีวิตทางสังคม” ที่สมาชิกทุกฝ่ายมีความสัมพันธ์และส่งผลต่อกัน กล่าวคือ ผู้บริหารมิใช่เพียงผู้กำหนดนโยบาย แต่ต้องเป็นผู้นำเชิงคุณธรรม ครูมิใช่เพียงผู้ถ่ายทอดความรู้ แต่ต้องเป็นแบบอย่างของความประพฤติ นักเรียนมิใช่เพียงผู้รับการอบรม แต่ต้องเป็นผู้เรียนรู้และฝึกฝนคุณธรรมผ่านประสบการณ์จริง ส่วนผู้ปกครอง วัด และชุมชนก็มีข้อบังคับประกอบภายนอก หากเป็นเครือข่ายทางสังคมที่ช่วยเหลือหลอมพฤติกรรมและจิตสำนึกของผู้เรียน แนวคิดองค์กรคุณธรรมจึงมิได้เน้นเพียงการมีคำขวัญหรือการประกาศค่านิยม แต่ต้องมุ่งสร้างความสุข ความอบอุ่น ความปลอดภัย และพฤติกรรมที่พึงประสงค์ร่วมกัน โดยใช้หลักความดีเป็นฐานของการบริหาร การปฏิบัติ และการพัฒนาคนในองค์กร (ศูนย์คุณธรรม, 2566)

พระพุทธศาสนาในฐานะระบบความคิดทางจริยธรรมและการพัฒนามนุษย์มีหลักธรรมจำนวนมากที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมได้อย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะหลักไตรสิกขา พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 หิริโอตตปปะ และอิทธิบาท 4 หลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา สามารถใช้เป็นกรอบใหญ่ในการพัฒนาโรงเรียนทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา กล่าวคือ ศีลเป็นฐานของระเบียบวินัย ความรับผิดชอบ และการอยู่ร่วมกันโดยไม่เบียดเบียน สมาธิเป็นฐานของสติ ความมั่นคงทางอารมณ์ และบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ ส่วนปัญญาเป็นฐานของการคิดวิเคราะห์ การรู้เท่าทันตนเอง และการตัดสินใจอย่างมีเหตุผลและมีคุณธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559)

ด้วยเหตุนี้ บทความวิชาการเรื่อง “การประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรม” จึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความหมายและความสำคัญของโรงเรียนในฐานะองค์กรแห่งคุณธรรม วิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมต่อการพัฒนาโรงเรียน ได้แก่ ไตรสิกขา พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 หิริโอตตปปะ และอิทธิบาท 4 ตลอดจนเสนอแนวทางการประยุกต์หลักธรรมดังกล่าวให้เป็นกรอบพัฒนาโรงเรียนอย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ เพื่อให้การส่งเสริมคุณธรรมในสถานศึกษาไม่หยุดอยู่เพียงระดับกิจกรรมหรือโครงการ แต่ยกระดับไปสู่การเป็นวัฒนธรรมองค์กรที่หล่อหลอมผู้บริหาร ครู นักเรียน บุคลากร และชุมชนให้ร่วมกันสร้างโรงเรียนแห่งความดี ความรับผิดชอบ และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

แนวคิดเกี่ยวกับโรงเรียนในฐานะองค์กรแห่งคุณธรรม

โรงเรียนในฐานะองค์กรทางการศึกษาไม่ได้มีบทบาทเพียงการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการเท่านั้น หากยังมีหน้าที่สำคัญในการหล่อหลอมผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีคุณธรรม จริยธรรม ความรับผิดชอบ และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างสันติ การพิจารณาโรงเรียนในฐานะ “องค์กรแห่งคุณธรรม” จึงต้องมองให้ลึกกว่าการมีโครงการหรือกิจกรรมคุณธรรมเป็นครั้งคราว แต่ต้องมองโรงเรียนเป็นระบบความสัมพันธ์ของผู้บริหาร ครู บุคลากร นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชน ที่ร่วมกันสร้าง ค่านิยม พฤติกรรม และวัฒนธรรมแห่งความดีให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในชีวิตประจำวันของโรงเรียน

คำว่า “องค์กรแห่งคุณธรรม” โดยสาระสำคัญ หมายถึง องค์กรที่สมาชิกมีเป้าหมายร่วมกันในการดำเนินงานบนฐานความดี ความถูกต้อง ความรับผิดชอบ และประโยชน์ต่อส่วนรวม มีใช้เพียงองค์กรที่ประกาศนโยบายด้านคุณธรรม แต่ต้องสามารถทำให้คุณธรรมปรากฏเป็นพฤติกรรมจริงในระดับบุคคล กลุ่มงาน และระบบองค์กร ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน) อธิบายแนวคิดองค์กรคุณธรรมในฐานะกลไกสำคัญของการพัฒนาสังคม โดยมุ่งให้คนในองค์กรสามารถแยกแยะสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ เห็นคุณค่าของความดี และปฏิบัติตามหลักธรรมทางศาสนา หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และวิถีวัฒนธรรมที่ดีงาม (ศูนย์คุณธรรม, 2566) ขณะที่แผนปฏิบัติการด้านการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ ระยะที่ 2 พ.ศ. 2566–2570 ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนให้มีคุณธรรม โดยยึดหลักธรรมทางศาสนา ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และ

คุณธรรมหลัก 5 ประการ ได้แก่ พอเพียง วินัย สุจริต จิตอาสา และกตัญญู เป็นฐานในการขับเคลื่อนสังคม
คุณธรรม (คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ, 2566)

เมื่อนำแนวคิดดังกล่าวมาพิจารณาในบริบทของโรงเรียน องค์กรแห่งคุณธรรมจึงหมายถึง โรงเรียน
ที่สามารถบูรณาการคุณธรรมเข้ากับโครงสร้างการบริหาร การจัดการเรียนรู้ กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน พฤติกรรม
ของครูและนักเรียน ตลอดจนความสัมพันธ์กับผู้ปกครองและชุมชนได้อย่างเป็นระบบ โรงเรียนลักษณะนี้มิได้
วัดความสำเร็จจากการจัดกิจกรรมคุณธรรมจำนวนมากเท่านั้น แต่พิจารณาจากการที่คุณธรรมกลายเป็น
“วัฒนธรรมองค์กร” กล่าวคือ สมาชิกในโรงเรียนมีค่านิยมร่วม มีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับความดี มีระบบการ
ทำงานที่โปร่งใส เป็นธรรม และมีบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ การเติบโต และการอยู่ร่วมกันอย่างเคารพซึ่ง
กันและกัน

ในเชิงองค์การ วัฒนธรรมองค์กรมีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อ และพฤติกรรมของสมาชิกใน
องค์กรอย่างลึกซึ้ง Schein (2010) อธิบายว่า วัฒนธรรมองค์กรประกอบด้วยแบบแผนความเชื่อ ค่านิยม และ
สมมติฐานพื้นฐานที่สมาชิกเรียนรู้ร่วมกันและใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาและปรับตัวต่อสภาพแวดล้อม
ดังนั้น หากโรงเรียนต้องการเป็นองค์กรแห่งคุณธรรม การส่งเสริมคุณธรรมจึงต้องก้าวจากระดับกิจกรรมไปสู่
ระดับวัฒนธรรม กล่าวคือ คุณธรรมต้องไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเฉพาะในวันสำคัญ กิจกรรมหน้าเสาธง หรือโครงการ
เฉพาะกิจ แต่ต้องปรากฏอยู่ในวิถีคิด วิถีสื่อสาร วิถีบริหาร วิถีสอน วิถีตัดสินใจ และวิถีอยู่ร่วมกันของสมาชิกทุก
ฝ่ายในโรงเรียน

1. องค์ประกอบของโรงเรียนในฐานะองค์กรแห่งคุณธรรม

1) ภาวะผู้นำเชิงคุณธรรมของผู้บริหาร ผู้บริหารสถานศึกษาเป็นผู้กำหนดทิศทาง ค่านิยม
และบรรยากาศของโรงเรียน หากผู้บริหารให้ความสำคัญกับคุณธรรมอย่างแท้จริง คุณธรรมจะไม่ถูกจำกัดอยู่
ในกิจกรรมพิเศษ แต่จะถูกแปลงเป็นนโยบาย กติกา ระบบงาน และพฤติกรรมขององค์กร ผู้บริหารเชิง
คุณธรรมต้องบริหารด้วยความโปร่งใส ยุติธรรม รับผิดชอบ เคารพศักดิ์ศรีของครูและนักเรียน และตัดสินใจ
โดยคำนึงถึงประโยชน์ของผู้เรียนและส่วนรวมเป็นหลัก การบริหารเช่นนี้ทำให้ครูและบุคลากรเกิดความ
ไว้วางใจ มีแรงจูงใจในการทำงาน และพร้อมร่วมมือในการขับเคลื่อนโรงเรียนไปสู่เป้าหมายร่วมกัน

2) ครูในฐานะแบบอย่างทางคุณธรรม ครูเป็นผู้มีอิทธิพลโดยตรงต่อการเรียนรู้และการหล่อ
หลอมพฤติกรรมของนักเรียน การสอนคุณธรรมจึงไม่อาจเกิดจากการบรรยายหรือการบอกกล่าวเพียงอย่าง
เดียว แต่ต้องเกิดจากการเป็นแบบอย่างของครูในชีวิตประจำวัน ทั้งด้านความรับผิดชอบ ความเมตตา ความ
ยุติธรรม ความตรงต่อเวลา ความซื่อสัตย์ และการเคารพความแตกต่างของผู้เรียน เมื่อนักเรียนเห็นครูปฏิบัติ
จริง คุณธรรมจะกลายเป็นประสบการณ์ที่จับต้องได้ ไม่ใช่เพียงคำสอนเชิงนามธรรม ด้วยเหตุนี้ ครูจึงเป็นกลไก
สำคัญที่ทำให้คุณธรรมเปลี่ยนจากนโยบายของโรงเรียนไปสู่พฤติกรรมของผู้เรียน

3) ผู้เรียนที่มีจิตสำนึกทางคุณธรรม โรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมต้องมุ่งพัฒนานักเรียนให้มี
ความรู้คู่คุณธรรม กล่าวคือ นักเรียนไม่เพียงมีความสามารถทางวิชาการ แต่ต้องมีความรับผิดชอบต่อตนเอง
ผู้อื่น และส่วนรวม สามารถแยกแยะถูกผิด มีวินัย ซื่อสัตย์ เคารพกติกา มีจิตอาสา และรู้จักใช้เสรีภาพอย่างมี

ความรับผิดชอบ แนวคิดการศึกษาในระดับสากลก็เน้นย้ำประเด็นนี้เช่นกัน โดย OECD (2019) เห็นว่า ทักษะคิดและค่านิยมเป็นส่วนสำคัญของสมรรถนะผู้เรียน เพราะช่วยให้ผู้เรียนใช้ความรู้และทักษะไปในทิศทางที่มีจริยธรรมและรับผิดชอบ ส่วน UNESCO (2015) ระบุว่า การศึกษาควรพัฒนาผู้เรียนให้เคารพความหลากหลาย มีความรับผิดชอบทางจริยธรรม และสามารถมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาาร่วมกันของสังคม แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับเป้าหมายของโรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมที่ต้องการสร้างผู้เรียนให้เป็นทั้งคนเก่งและคนดีในเวลาเดียวกัน

4) ระบบบริหารและกติกาที่เป็นธรรม คุณธรรมในโรงเรียนจะเกิดขึ้นได้ยาก หากระบบบริหารขาดความโปร่งใส กติกาไม่เป็นธรรม หรือมีการเลือกปฏิบัติ การเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมจึงต้องเริ่มจากการจัดระบบภายในโรงเรียนให้เอื้อต่อความถูกต้อง เช่น การกำหนดระเบียบวินัยที่ชัดเจน การใช้กติกาอย่างเสมอภาค การประเมินผลอย่างยุติธรรม การเปิดโอกาสให้ครู นักเรียน และผู้ปกครองมีส่วนร่วม ตลอดจนการมีระบบรับฟังปัญหาและแก้ไขความขัดแย้งอย่างสร้างสรรค์ ระบบที่เป็นธรรมจะช่วยสร้างความเชื่อมั่นให้สมาชิกในโรงเรียน และทำให้คุณธรรมไม่เป็นเพียงเรื่องของบุคคล แต่เป็นคุณลักษณะของระบบองค์กร

5) บรรยากาศและวัฒนธรรมโรงเรียนที่เอื้อต่อความดี โรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมควรเป็นพื้นที่ปลอดภัยทั้งทางกาย วาจา และใจ นักเรียนควรรู้สึกว่าคุณค่าของตนเองได้รับการเคารพ มีคุณค่า และสามารถเรียนรู้จากความผิดพลาดได้โดยไม่ถูกตีตรา ครูควรมีพื้นที่ในการทำงานอย่างมีศักดิ์ศรี ได้รับการสนับสนุน และสามารถพัฒนาตนเองได้อย่างต่อเนื่อง ส่วนบุคลากรทุกฝ่ายควรรู้สึกว่าคุณเป็นส่วนหนึ่งของเป้าหมายทางคุณธรรมของโรงเรียน บรรยากาศเช่นนี้จะช่วยลดความรุนแรง การกลั่นแกล้ง การดูหมิ่น การแบ่งแยก และความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เหมาะสม พร้อมทั้งส่งเสริมให้เกิดความไว้วางใจ ความร่วมมือ และความรับผิดชอบร่วมกัน

6) การมีส่วนร่วมของบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชน การพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนไม่สามารถสำเร็จได้จากโรงเรียนฝ่ายเดียว เพราะพฤติกรรมและจิตสำนึกของผู้เรียนได้รับอิทธิพลจากครอบครัว ชุมชน สื่อ และสภาพแวดล้อมทางสังคม โรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมจึงควรสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับผู้ปกครอง วัด ชุมชน องค์กรท้องถิ่น และภาคีทางสังคม เพื่อให้การปลูกฝังคุณธรรมเกิดความต่อเนื่องระหว่างชีวิตในโรงเรียนกับชีวิตนอกโรงเรียน การมีส่วนร่วมดังกล่าวยังช่วยให้โรงเรียนเข้าใจบริบทของผู้เรียนมากขึ้น และสามารถออกแบบกิจกรรมหรือมาตรการพัฒนาคุณธรรมให้สอดคล้องกับปัญหาและทุนทางสังคมของพื้นที่

จากองค์ประกอบดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า โรงเรียนในฐานะองค์กรแห่งคุณธรรมควรมีลักษณะสำคัญอย่างน้อย 6 ประการ ได้แก่ 1) มีผู้นำที่บริหารด้วยคุณธรรม 2) มีครูและบุคลากรเป็นแบบอย่างที่ดี 3) มีนักเรียนที่ได้รับการพัฒนาจิตสำนึกทางศีลธรรม 4) มีระบบบริหารและกติกาที่โปร่งใสเป็นธรรม 5) มีวัฒนธรรมโรงเรียนที่เอื้อต่อความดี และ 6) มีเครือข่ายความร่วมมือกับครอบครัว วัด และชุมชน ลักษณะเหล่านี้สะท้อนว่าองค์กรแห่งคุณธรรมไม่ใช่ภาวะที่เกิดขึ้นจากการประกาศนโยบายเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผลจากการจัดระบบ การสร้างวัฒนธรรม และการฝึกฝนพฤติกรรมของสมาชิกทุกฝ่ายอย่างต่อเนื่อง

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาโรงเรียน

การพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมจำเป็นต้องมีฐานคิดที่สามารถอธิบายการพัฒนาคน การบริหารจัดการ ความสัมพันธ์ และวัฒนธรรมองค์กรได้อย่างเชื่อมโยงกัน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นระบบความคิดที่มุ่งพัฒนามนุษย์ทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา จึงสามารถนำมาใช้เป็นกรอบในการพัฒนาโรงเรียนได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะหลักไตรสิกขา พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 หิริโอตตปปะ และอิทธิบาท 4 ซึ่งมีบทบาทแตกต่างกันแต่เกี่ยวพันกัน กล่าวคือ ไตรสิกขาเป็นกรอบแม่ของการพัฒนาโรงเรียนทั้งระบบ พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมสำหรับพัฒนาภาวะผู้นำของผู้บริหารและความเป็นครู สังคหวัตถุ 4 เป็นหลักธรรมเพื่อสร้างความร่วมมือ หิริโอตตปปะเป็นหลักธรรมเพื่อปลูกจิตสำนึกทางศีลธรรม และอิทธิบาท 4 เป็นหลักธรรมเพื่อพัฒนาความมุ่งมั่น ความเพียร และความรับผิดชอบของนักเรียน ครู และบุคลากรในโรงเรียน

1. ไตรสิกขา กรอบแม่ของการพัฒนาโรงเรียนทั้งระบบ

ไตรสิกขาเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่สำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นกระบวนการฝึกฝนและพัฒนามนุษย์อย่างเป็นระบบ ประกอบด้วย อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ในปฐมสิกขัตตยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสิกขา 3 ประการ ได้แก่ 1) อธิศีลสิกขา 2) อธิจิตตสิกขา และ 3) อธิปัญญาสิกขา โดยอธิศีลสิกขาเป็นการศึกษาในศีล อธิจิตตสิกขาเป็นการศึกษาในจิต และอธิปัญญาสิกขาเป็นการศึกษาในปัญญา (อง.ตัก. (ไทย) 20/90/318) หลักไตรสิกขาจึงมิใช่เพียงหลักปฏิบัติสำหรับบุคคลในทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นกรอบการพัฒนาคนซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับองค์กรทางการศึกษาได้อย่างกว้างขวาง

เมื่อพิจารณาในบริบทของโรงเรียน อธิศีลสิกขาหรือศีลสามารถใช้เป็นฐานของการพัฒนาพฤติกรรม วินัย ความรับผิดชอบ และการอยู่ร่วมกันโดยไม่เบียดเบียนกัน โรงเรียนที่มุ่งสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมต้องมีระบบกติกาที่ชัดเจน เป็นธรรม และใช้ได้จริง ไม่ใช่กฎที่มีไว้เพียงควบคุมหรือทำโทษ แต่ต้องเป็นกติกาที่ช่วยฝึกให้นักเรียน ครู และบุคลากรรู้จักเคารพสิทธิของผู้อื่น รับผิดชอบต่อหน้าที่ ไม่ทุจริต ไม่ใช้ความรุนแรง และไม่ละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของกันและกัน ศีลในบริบทของโรงเรียนจึงมิได้หมายถึงข้อห้ามทางศาสนาอย่างแคบ แต่หมายถึงระเบียบแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณธรรม

อธิจิตตสิกขาหรือสมาธิสามารถใช้เป็นฐานของการพัฒนาจิตใจ สติ ความอดทน ความมั่นคงทางอารมณ์ และบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ โรงเรียนจำนวนมากประสบปัญหาความเครียด ความกดดัน การแข่งขัน ความขัดแย้ง การกลั่นแกล้ง และการใช้ความรุนแรงทั้งทางกาย วาจา และสื่อออนไลน์ การพัฒนาจิตใจตามแนวอธิจิตตสิกขาจึงมีความสำคัญต่อการสร้างโรงเรียนที่ปลอดภัย อบอุ่น และเอื้อต่อการเรียนรู้ การฝึกสติ การรู้เท่าทันอารมณ์ การฟังอย่างลึกซึ้ง และการจัดกิจกรรมที่ช่วยให้ผู้เรียนมีสมาธิในการเรียนรู้ ล้วนเป็นกระบวนการที่ทำให้สมาธิถูกประยุกต์สู่ชีวิตจริงในโรงเรียน

ส่วนอธิปัญญาสิกขาหรือปัญญาเป็นฐานของการพัฒนาความเข้าใจ ความคิดเชิงเหตุผล การรู้เท่าทันตนเอง และการตัดสินใจบนฐานคุณธรรม โรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมไม่ควรปลูกฝังให้นักเรียนทำดีเพียงเพราะกลัวโทษหรือทำตามคำสั่งเท่านั้น แต่ต้องทำให้นักเรียนเข้าใจเหตุผลของความดี เห็นผลของการกระทำ

และสามารถพิจารณาว่าสิ่งใดควรทำหรือไม่ควรทำด้วยตนเอง ปัญญาจึงเป็นองค์ประกอบที่ทำให้คุณธรรมไม่หยุดอยู่ที่การเชื่อฟัง แต่ยกระดับเป็นความเข้าใจและจิตสำนึกภายใน

2. พรหมวิหาร 4 หลักธรรมสำหรับผู้บริหารและครู

พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมที่เหมาะสมอย่างยิ่งต่อผู้มีบทบาทในการดูแล ปกครอง อบรม สั่งสอน และพัฒนาผู้อื่น ประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก อัมมสังคณี มีการกล่าวถึงพรหมวิหารมาน 4 โดยเชื่อมโยงกับเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาในฐานะสภาวธรรมที่เป็นกุศล (อภิ.สง. (ไทย) 34/190/69-70) พรหมวิหารจึงเป็นหลักธรรมที่พัฒนาจิตให้มีความประเสริฐ กว้างขวาง และเกื้อกูลต่อผู้อื่น ซึ่งสอดคล้องโดยตรงกับบทบาทของผู้บริหารและครูในโรงเรียน

เมตตา หมายถึง ความปรารถนาดี ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข ในบริบทของโรงเรียน เมตตาเป็นฐานของภาวะผู้นำและความเป็นครู เพราะทำให้ผู้บริหารและครูมองนักเรียนในฐานะมนุษย์ที่มีศักยภาพในการพัฒนา ไม่ใช่มองนักเรียนเพียงในฐานะผู้ถูกควบคุมหรือผู้สร้างปัญหา ผู้บริหารที่มีเมตตาย่อมบริหารโดยคำนึงถึงประโยชน์ของครู นักเรียน และชุมชน ส่วนครูที่มีเมตตาย่อมสอนด้วยความเข้าใจ เอาใจใส่ และปรารถนาดีต่อศิษย์ แม้นักเรียนจะมีความแตกต่างทางสติปัญญา พฤติกรรม ครอบครัวยุค หรือฐานะทางสังคมก็ตาม

กรุณา หมายถึง ความสงสารและความต้องการช่วยให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ ในโรงเรียน กรุณาทำให้ผู้บริหารและครูไม่เพิกเฉยต่อปัญหาของนักเรียน เช่น ปัญหาการเรียน ปัญหาพฤติกรรม ปัญหาครอบครัว ความยากจน ความรุนแรง หรือภาวะเปราะบางทางจิตใจ ครูที่มีกรุณาจะไม่ตัดสินนักเรียนจากความผิดพลาดเพียงครั้งเดียว แต่พยายามเข้าใจเหตุปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรม และออกแบบการช่วยเหลือที่เหมาะสม กรุณาจึงเป็นฐานของระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน การแนะแนว การให้คำปรึกษา และการสร้างพื้นที่ปลอดภัยในโรงเรียน

มุทิตา หมายถึง ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีหรือประสบความสำเร็จ ในบริบทของโรงเรียน มุทิตาช่วยลดบรรยากาศแห่งการแข่งขันที่ไม่สร้างสรรค์และส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งการชื่นชม นักเรียน ครู และบุคลากรควรได้รับการยอมรับในความพยายามและความก้าวหน้าของตน ไม่ใช่เฉพาะผู้ที่ได้คะแนนสูงหรือได้รับรางวัลเท่านั้น ผู้บริหารที่มีมุทิตาย่อมส่งเสริมความก้าวหน้าของครูอย่างจริงจัง ครูที่มีมุทิตาย่อมยินดีกับความสำเร็จของนักเรียนและเพื่อนร่วมงานโดยไม่ริษยา ไม่กดทับศักยภาพของผู้อื่น และไม่เปรียบเทียบอย่างทำลายคุณค่าในตนเองของผู้เรียน

อุเบกขา หมายถึง ความวางใจเป็นกลางด้วยปัญญา ไม่เอนเอียงด้วยความรัก ความชัง ความกลัว หรือความหลง ในโรงเรียน อุเบกขาเป็นหลักสำคัญของความยุติธรรม ผู้บริหารต้องใช้หลักอุเบกขาในการตัดสินใจด้านบุคลากร งบประมาณ การประเมินผล และการแก้ปัญหาความขัดแย้ง ส่วนครูต้องใช้อุเบกขาในการดูแลนักเรียนอย่างเสมอภาค ไม่ลำเอียงเพราะความชอบส่วนตัว ฐานะ ผลการเรียน หรือความใกล้ชิดกับผู้ปกครอง อุเบกขาจึงไม่ใช่ความเฉยเมย แต่เป็นความเที่ยงธรรมที่ตั้งอยู่บนปัญญาและความรับผิดชอบ

กล่าวได้ว่า พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมที่ช่วยยกระดับผู้บริหารและครูจากผู้ใช้อำนาจไปสู่ผู้นำและผู้หล่อหลอมคุณธรรม เมตตาทำให้เกิดความปรารถนาดี กรุณาทำให้เกิดการช่วยเหลือ มุทิตาทำให้เกิดการ

ชื่นชมและส่งเสริมศักยภาพ ส่วนอุเบกขาทำให้เกิดความยุติธรรม เมื่อผู้บริหารและครูมีพรหมวิหารเป็นฐาน โรงเรียนย่อมมีบรรยากาศแห่งความอบอุ่น ไว้วางใจ และเป็นธรรม ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญขององค์กรแห่งคุณธรรม

3. สังคหัตถ์ 4 หลักธรรมเพื่อสร้างความร่วมมือ

สังคหัตถ์ 4 เป็นหลักธรรมที่ใช้ในการยึดเหนี่ยว สงเคราะห์ และสร้างความสัมพันธ์อันดีในสังคม ประกอบด้วย ทาน เปยยวัชชะ อตถจริยา และสมานัตตตา ในสังคหสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สังคหัตถ์ 4 ประการ ได้แก่ ทาน เปยยวัชชะ อตถจริยา และสมานัตตตา เป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว และธรรมเหล่านี้ช่วยอุ้มชูโลกไว้ได้ (อง.จตุกก. (ไทย) 21/32/50-51) หลักธรรมนี้จึงเหมาะสมต่อการพัฒนาโรงเรียนในมิติความร่วมมือ เพราะโรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมไม่สามารถเกิดขึ้นจากผู้บริหารหรือครูฝ่ายเดียว แต่ต้องอาศัยพลังร่วมของนักเรียน ผู้ปกครอง วัด ชุมชน และภาคีที่เกี่ยวข้อง

ทาน หมายถึง การให้ การแบ่งปัน และการเสียสละเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ในบริบทของโรงเรียน ทานไม่ได้จำกัดเฉพาะการให้วัตถุสิ่งของ แต่รวมถึงการให้ความรู้ เวลา โอกาส คำแนะนำ การสนับสนุน และความเอื้อเฟื้อระหว่างกัน ผู้บริหารให้โอกาสครูพัฒนาศักยภาพ ครูให้ความรู้และความเอาใจใส่นักเรียน นักเรียนช่วยเหลือเพื่อน ผู้ปกครองสนับสนุนกิจกรรมโรงเรียน และชุมชนร่วมแบ่งปันทรัพยากรเพื่อพัฒนาการศึกษา การประยุกต์ทานจึงช่วยสร้างวัฒนธรรมแห่งการเกื้อกูลและลดความเป็นปัจเจกที่แยกขาดจากส่วนรวม

เปยยวัชชะ หมายถึง วาจาเป็นที่รักหรือการสื่อสารที่สุภาพ เหมาะสม และสร้างสรรค์ โรงเรียนเป็นพื้นที่ที่มีการสื่อสารตลอดเวลา ทั้งระหว่างผู้บริหารกับครู ครูกับนักเรียน โรงเรียนกับผู้ปกครอง และนักเรียนกับนักเรียน หากการสื่อสารขาดความเคารพ ย่อมนำไปสู่ความเข้าใจผิด ความขัดแย้ง และบรรยากาศที่ไม่ปลอดภัย เปยยวัชชะจึงเป็นหลักสำคัญในการสร้างวัฒนธรรมการพูดที่ไม่ทำร้ายกัน การดักเตือนอย่างสร้างสรรค์ การรับฟังความคิดเห็น และการสื่อสารเพื่อแก้ปัญหา ไม่ใช่สื่อสารเพื่อเอาชนะหรือกล่าวโทษ

อตถจริยา หมายถึง การประพฤติประโยชน์หรือการทำให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นและส่วนรวม ในโรงเรียน อตถจริยาสามารถแสดงออกผ่านกิจกรรมจิตอาสา การช่วยเหลือเพื่อน การทำงานเพื่อส่วนรวม การดูแลสภาพแวดล้อมโรงเรียน การร่วมแก้ปัญหาชุมชน และการจัดการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับความรับผิดชอบต่อสังคม หลักอตถจริยาทำให้คุณธรรมไม่ใช่เพียงความรู้หรือคำสอน แต่กลายเป็นการลงมือทำประโยชน์จริง

สมานัตตตา หมายถึง การวางตนเสมอต้นเสมอปลายและเหมาะสมกับฐานะหน้าที่ ในโรงเรียน สมานัตตตาช่วยสร้างความไว้วางใจ เพราะสมาชิกในองค์กรเห็นว่าผู้บริหาร ครู และบุคลากรปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอ ไม่เลือกปฏิบัติ ไม่ใช่มาตรฐานสองชั้น และไม่เปลี่ยนท่าทีตามผลประโยชน์เฉพาะหน้า ผู้บริหารที่มีสมานัตตตาย่อมเป็นที่ไว้วางใจของครู ครูที่มีสมานัตตตาย่อมเป็นที่เชื่อถือของนักเรียน และโรงเรียนที่มีสมานัตตตาย่อมเป็นที่ยอมรับของผู้ปกครองและชุมชน

4. หิริโอตตปปะ หลักธรรมเพื่อปลูกจิตสำนึกทางศีลธรรม

หิริโอตตปปะเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญต่อการปลูกจิตสำนึกทางศีลธรรมจากภายใน ในจริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมฝ่ายขาว 2 ประการย่อมคุ้มครองโลก ได้แก่ หิริและโอตตปปะ หากธรรม 2 ประการนี้ไม่คุ้มครองโลก ชาวโลกย่อมไม่รู้จักความเหมาะสมทางความสัมพันธ์และความประพฤติ แต่เพราะธรรมฝ่ายขาว 2 ประการนี้คุ้มครองโลก จึงทำให้มนุษย์ดำรงอยู่ในกรอบแห่งความถูกต้องเหมาะสม (อง.ทุก. (ไทย) 20/9/63) ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า หิริโอตตปปะเป็นหลักธรรมระดับรากฐานของสังคม เพราะทำหน้าที่ยับยั้งความชั่วและคุ้มครองความสัมพันธ์ของมนุษย์

หิริ หมายถึง ความละอายต่อความผิด เป็นจิตสำนึกภายในที่ทำให้บุคคลไม่กล้าทำสิ่งไม่ดี เพราะเคารพคุณค่าความเป็นมนุษย์ของตนเอง ส่วนโอตตปปะ หมายถึง ความเกรงกลัวต่อผลของการกระทำผิด เป็นการตระหนักว่าการกระทำของตนย่อมมีผลกระทบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม หิริและโอตตปปะจึงทำงานร่วมกัน กล่าวคือ หิริเป็นแรงยับยั้งจากภายในบนฐานความละอายแก่ใจ ส่วนโอตตปปะเป็นแรงยับยั้งจากการเห็นโทษและผลกระทบของความผิด

ในบริบทของโรงเรียน หิริโอตตปปะมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะการสร้างองค์กรแห่งคุณธรรมไม่สามารถอาศัยกฎระเบียบภายนอกเพียงอย่างเดียวได้ หากนักเรียนหรือบุคลากรทำดีเฉพาะเมื่อมีคนตรวจสอบ แต่เมื่อไม่มีผู้ควบคุมกลับละเมิดกติกา แสดงว่าคุณธรรมยังไม่กลายเป็นจิตสำนึกภายใน โรงเรียนจึงควรปลูกฝังหิริโอตตปปะผ่านการเรียนรู้ที่ทำให้นักเรียนเข้าใจผลของการกระทำ เช่น การสะท้อนคิดหลังทำกิจกรรม การอภิปรายกรณีศึกษา การเรียนรู้จากสถานการณ์จริง การให้ผู้เรียนรับผิดชอบต่อผลของพฤติกรรมของตน และการสร้างบรรยากาศที่ไม่ยอมรับการทุจริต การกลั่นแกล้ง การโกหก การลอกงาน และการใช้ความรุนแรง

5. อธิติบาท 4 หลักธรรมเพื่อพัฒนาความมุ่งมั่นและความรับผิดชอบ

อธิติบาท 4 เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จของการกระทำ ประกอบด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ในสุทธกัมมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงอธิติบาท 4 ประการ ได้แก่ การเจริญอธิติบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร วิริยสมาธิปธานสังขาร จิตตสมาธิปธานสังขาร และวิมังสาสมาธิปธานสังขาร (ส.ม. (ไทย) 19/836/415) หลักธรรมนี้แสดงให้เห็นว่า ความสำเร็จไม่ได้เกิดจากความปรารถนาเพียงอย่างเดียว แต่ต้องประกอบด้วยความพอใจ ความเพียร ความเอาใจใส่ และการพิจารณาตรวจสอบอย่างต่อเนื่อง

ฉันทะ หมายถึง ความพอใจ ความรัก หรือความเต็มใจที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในโรงเรียน ฉันทะเป็นฐานของแรงจูงใจในการเรียนรู้และการทำงาน นักเรียนที่มีฉันทะย่อมเรียนรู้ด้วยความสนใจ ไม่ใช่เพียงเรียนเพื่อสอบ ครูที่มีฉันทะย่อมสอนด้วยใจรัก ไม่ใช่ทำหน้าที่ไปวัน ๆ และบุคลากรที่มีฉันทะย่อมเห็นคุณค่าของงานที่ตนรับผิดชอบ การพัฒนาองค์กรแห่งคุณธรรมจึงต้องสร้างเงื่อนไขให้สมาชิกในโรงเรียนเห็นความหมายของการเรียน การสอน และการทำงานเพื่อส่วนรวม

วิริยะ หมายถึง ความเพียรพยายาม ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ในบริบทของโรงเรียน วิริยะเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาผลสัมฤทธิ์ การแก้ปัญหา และการปรับปรุงตนเอง นักเรียนต้องได้รับการฝึกให้มีความพยายามอย่างเหมาะสม ไม่ยอมแพ้ง่าย ครูต้องมีความเพียรในการพัฒนาวิธีสอนและดูแลผู้เรียน ส่วนผู้บริหาร

ต้องมีความเพียรในการขับเคลื่อนนโยบายคุณธรรมอย่างต่อเนื่อง ไม่หยุดเพียงการจัดโครงการระยะสั้น วิธีนี้จะทำให้คุณธรรมมีพลังในการปฏิบัติ ไม่กลายเป็นเพียงอุดมคติ

จิตตะ หมายถึง ความเอาใจใส่ ความตั้งใจ และการใส่ใจต่อสิ่งที่ทำ ในโรงเรียน จิตตะเกี่ยวข้องกับ ความรับผิดชอบและความละเอียดรอบคอบ นักเรียนที่มีจิตตะย่อมเอาใจใส่การเรียนรู้ งานที่ได้รับมอบหมาย และความสัมพันธ์กับผู้อื่น ครูที่มีจิตตะย่อมใส่ใจคุณภาพการสอน ความก้าวหน้าของผู้เรียน และปัญหาเฉพาะบุคคล ส่วนผู้บริหารที่มีจิตตะย่อมติดตามงานอย่างต่อเนื่อง ไม่ปล่อยให้นโยบายคุณธรรมเป็นเพียงเอกสารหรือ คำประกาศ

วิมังสา หมายถึง การพิจารณาไตร่ตรอง ตรวจสอบ และปรับปรุง ในบริบทของโรงเรียน วิมังสาเป็น ฐานของการประเมินและพัฒนาคุณภาพอย่างมีเหตุผล โรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมต้องกล้าทบทวนตนเองว่า กิจกรรมที่ทำอยู่ก่อให้เกิดคุณธรรมจริงหรือไม่ นักเรียนมีพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงหรือไม่ ครูเป็นแบบอย่าง เพียงพอหรือไม่ ระบบกติกาเป็นธรรมหรือไม่ และความร่วมมือกับชุมชนมีผลต่อการพัฒนาผู้เรียนอย่างไร วิมังสาจึงทำให้การพัฒนาโรงเรียนไม่หยุดอยู่กับความเชื่อหรือความเคยชิน แต่มีการตรวจสอบและปรับปรุง อย่างต่อเนื่อง

6. ความสัมพันธ์ของหลักธรรมทั้ง 5 ชุดในการพัฒนาโรงเรียนสู่องค์กรแห่งคุณธรรม

แม้หลักธรรมทั้ง 5 ชุด ได้แก่ ไตรสิกขา พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 หิริโอตตปปะ และอิทธิบาท 4 จะมีเนื้อหาและจุดเน้นแตกต่างกัน แต่เมื่อนำมาประยุกต์กับการพัฒนาโรงเรียน สามารถจัดวางเป็นระบบได้ อย่างสอดคล้องกัน ไตรสิกขาทำหน้าที่เป็นกรอบแม่ของการพัฒนาโรงเรียนทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และ ปัญญา พรหมวิหาร 4 ทำหน้าที่พัฒนาผู้บริหารและครูให้เป็นต้นแบบทางคุณธรรม สังคหวัตถุ 4 ทำหน้าที่สร้าง ความร่วมมือและความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกในโรงเรียนกับชุมชน หิริโอตตปปะทำหน้าที่ปลูกจิตสำนึก ทางศีลธรรมจากภายใน และอิทธิบาท 4 ทำหน้าที่เสริมสร้างความมุ่งมั่น ความเพียร และการพัฒนาตนเอง อย่างต่อเนื่อง

หากพิจารณาเชิงระบบ โรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมจะเกิดขึ้นได้เมื่อหลักธรรมเหล่านี้ทำงาน ประสานกัน กล่าวคือ โรงเรียนต้องมีกรอบพัฒนาคนตามหลักไตรสิกขา มีผู้นำและครูที่ปฏิบัติต่อผู้เรียนด้วย พรหมวิหาร มีความร่วมมือระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชนตามหลักสังคหวัตถุ มีการปลูกจิตสำนึกความ ละอายและเกรงกลัวต่อความผิดตามหลักหิริโอตตปปะ และมีการพัฒนาความมุ่งมั่นในการเรียนและการ ทำงานตามหลักอิทธิบาท 4 เมื่อองค์ประกอบเหล่านี้เชื่อมโยงกัน โรงเรียนจะสามารถเปลี่ยนคุณธรรมจาก ระดับนโยบายหรือกิจกรรมไปสู่ระดับวัฒนธรรมองค์กรได้

การประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่ง คุณธรรม

การพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมควรดำเนินการในลักษณะองค์รวม ไม่จำกัด เฉพาะการจัดกิจกรรมทางศาสนาหรือการอบรมคุณธรรมเป็นครั้งคราว แต่ควรเชื่อมโยงคุณธรรมเข้ากับระบบ

บริหาร การจัดการเรียนรู้ การพัฒนาบุคลากร พฤติกรรมของสมาชิก วัฒนธรรมองค์กร และการมีส่วนร่วมของชุมชน แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับหลักไตรสิกขาที่มุ่งพัฒนามนุษย์อย่างครอบคลุมทั้งด้านพฤติกรรมหรือศีล ด้านจิตใจหรือสมาธิ และด้านปัญญา (Musika, 2024) อีกทั้งงานด้านการศึกษาพุทธยังชี้ให้เห็นว่า การประยุกต์ไตรสิกขากับกระบวนการจัดการเรียนรู้สามารถสนับสนุนการพัฒนาผู้เรียนทั้งด้านความรู้ คุณธรรม และทักษะชีวิตได้อย่างเป็นระบบ (พระอนุพงศ์ ยมพ้วย และคณะ, 2567)

ในบริบทของโรงเรียน สามารถนำหลัก พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 หิริโอตตปปะ อิทธิบาท 4 และไตรสิกขา มาประยุกต์อย่างเชื่อมโยงกัน โดยใช้ไตรสิกขาเป็นกรอบการพัฒนามนุษย์ พรหมวิหาร 4 เป็นฐานของภาวะผู้นำและความสัมพันธ์ สังคหวัตถุ 4 เป็นฐานของการสร้างความร่วมมือ หิริโอตตปปะเป็นฐานของจิตสำนึกทางศีลธรรม และอิทธิบาท 4 เป็นฐานของความมุ่งมั่นและความสำเร็จในการปฏิบัติงาน

1. การพัฒนาภาวะผู้นำเชิงคุณธรรมของผู้บริหาร

ผู้บริหารสถานศึกษามีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทาง นโยบาย วัฒนธรรม และแบบแผนพฤติกรรมของสมาชิกในโรงเรียน การพัฒนาโรงเรียนให้เป็นองค์กรแห่งคุณธรรมจึงควรเริ่มต้นจากภาวะผู้นำที่สามารถเชื่อมโยงคุณธรรมเข้ากับกระบวนการบริหาร มิใช่มองคุณธรรมเป็นเพียงกิจกรรมเสริม หลัก พรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา สามารถใช้เป็นกรอบในการพัฒนาภาวะผู้นำที่คำนึงถึงมนุษย ความเป็นธรรม และประโยชน์ส่วนรวม งานวิจัยของนันทพร ทองเชื้อ และคณะ (2564) พบว่า การบริหารตามหลักพรหมวิหาร 4 ของผู้บริหารสถานศึกษาสามารถนำมาเชื่อมโยงกับการบริหารงานในโรงเรียนได้ในระดับสูง โดยครอบคลุมเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ขณะที่การศึกษาในบริบทโรงเรียนกลุ่มเพชรบัวงามเสนอแนวทางสำคัญ ได้แก่ การที่ผู้บริหารเป็นแบบอย่างด้านเมตตา เปิดโอกาสให้ครูมีส่วนร่วม และใช้ข้อมูลประกอบการตัดสินใจอย่างเป็นกลาง (พระครูปลัดธณวัฒน์ ฐานวุฑโฒ และคณะ, 2569)

ในทางปฏิบัติ เมตตา สะท้อนผ่านการบริหารด้วยความปรารถนาดี การรับฟัง และการคำนึงถึงศักยภาพของครูและนักเรียน กรุณา เป็นฐานของการช่วยเหลือผู้ที่ประสบปัญหา เช่น นักเรียนที่มีปัญหาครอบครัว ครูที่มีภาระงานสูง หรือบุคลากรที่ต้องการการสนับสนุน มุทิตา ช่วยสร้างวัฒนธรรมการชื่นชมความดีและความสำเร็จของสมาชิก ส่วน อุเบกขา ช่วยให้ผู้บริหารตัดสินใจโดยยึดเหตุผล หลักเกณฑ์ และความเป็นธรรม ไม่เลือกปฏิบัติ ดังนั้น การบริหารตามหลักพรหมวิหาร 4 จึงมีศักยภาพในการพัฒนาวัฒนธรรมองค์กรที่ตั้งอยู่บนความไว้วางใจ การรับฟัง ความเสมอภาค และความรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญขององค์กรแห่งคุณธรรม (ประภาณี สิริธัมมิก และคณะ, 2568)

2. การพัฒนาครูให้เป็นแบบอย่างทางคุณธรรม

ครูมีบทบาทโดยตรงต่อกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาพฤติกรรมของผู้เรียน นักเรียนมิได้เรียนรู้คุณธรรมจากเนื้อหาในตำราเพียงอย่างเดียว แต่ยังเรียนรู้ผ่านแบบอย่างของครู ทั้งการใช้ภาษา การปฏิบัติต่อผู้อื่น การแก้ปัญหา การควบคุมอารมณ์ และความยุติธรรมในการปฏิบัติต่อนักเรียน ดังนั้น การพัฒนาครูให้เป็นแบบอย่างทางคุณธรรมจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างโรงเรียนคุณธรรม หลักพรหมวิหาร 4 สามารถนำมาใช้กับบทบาทของครู โดย เมตตา ทำให้ครูปรารถนาให้นักเรียนพัฒนาโดยไม่เลือกปฏิบัติ

กรุณา ทำให้ครูพร้อมช่วยเหลือนักเรียนที่ประสบปัญหา มุทิตา ทำให้ครูสามารถชื่นชมความสำเร็จและความก้าวหน้าของผู้เรียนอย่างจริงใจ และ อุเบกขา ช่วยให้การประเมินผลและการปฏิบัติต่อนักเรียนตั้งอยู่บนหลักความเสมอภาคและเหตุผล

ในขณะเดียวกัน หลัก ไตรสิกขา สามารถใช้เป็นกรอบในการพัฒนาครูทั้งสามมิติ คือ ศีลช่วยกำกับพฤติกรรมและจริยธรรมวิชาชีพ สมาธิช่วยเสริมความมีสติ ความตั้งมั่น และการจัดการอารมณ์ ส่วนปัญญาช่วยพัฒนาความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา ตัดสินใจ และพัฒนาการจัดการเรียนรู้ Musika (2024) เสนอว่า ไตรสิกขาสามารถประยุกต์กับการพัฒนาครูและบุคลากรทางการศึกษาเพื่อให้สามารถปรับตัวและพัฒนาผู้เรียนภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้ นอกจากนี้ แนวทางวินัยเชิงบวกยังสนับสนุนให้ครูสร้างพฤติกรรมที่เหมาะสมผ่านความสัมพันธ์ การกำหนดความคาดหวังที่ชัดเจน ความรับผิดชอบ และการฝึกควบคุมตนเอง มากกว่าการใช้ความกลัวหรือความรุนแรงเป็นเครื่องมือควบคุมผู้เรียน (UNICEF Thailand, 2021)

3. การปลูกฝังจิตสำนึกทางศีลธรรมแก่นักเรียน

การพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนควรมุ่งให้เกิดการควบคุมตนเองและจิตสำนึกภายใน มากกว่าการปฏิบัติตามกฎเพราะกลัวการลงโทษ หลัก หิริและโอตตปปะ จึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาจริยธรรมของผู้เรียน ในพระไตรปิฎกจัดหิริและโอตตปปะเป็นธรรมที่คุ้มครองโลก กล่าวคือ หิริเป็นความละอายต่อการกระทำความชั่ว ส่วนโอตตปปะเป็นความเกรงกลัวต่อความชั่วและผลของการกระทำ

เมื่อนำมาประยุกต์ในโรงเรียน หิริโอตตปปะควรได้รับการพัฒนาผ่านกระบวนการที่เปิดโอกาสให้นักเรียนคิด วิเคราะห์ และสะท้อนผลของการกระทำ เช่น กรณีการกลั่นแกล้ง การทุจริต การลอกงาน การใช้ถ้อยคำรุนแรง การทำลายทรัพย์สินส่วนรวม หรือการใช้สื่อออนไลน์โดยขาดความรับผิดชอบ การตั้งคำถามให้นักเรียนพิจารณาว่าการกระทำนั้นส่งผลต่อตนเอง บุคคลอื่น และส่วนรวมอย่างไร จะช่วยให้หลักศีลธรรมเปลี่ยนจากข้อห้ามภายนอกไปสู่เหตุผลภายใน

แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับหลักวินัยเชิงบวกที่มุ่งสร้างความรับผิดชอบ ความเห็นอกเห็นใจ ความร่วมมือ และการควบคุมตนเอง มากกว่าการใช้การลงโทษเป็นเครื่องมือหลัก (UNICEF Thailand, 2015, 2021) โรงเรียนจึงควรใช้กิจกรรมสะท้อนคิด การสนทนาหลังทำกิจกรรม การยอมรับผิด การแก้ไขผลกระทบ และการฟื้นฟูความสัมพันธ์ เพื่อให้นักเรียนเรียนรู้ความรับผิดชอบต่อประสบการณ์จริง

4. การสร้างวัฒนธรรมความร่วมมือในโรงเรียน

องค์กรแห่งคุณธรรมต้องอาศัยความร่วมมือของผู้บริหาร ครู นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชน หลัก สังคหวัตถุ 4 ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา และสมานัตตตา เป็นหลักธรรมที่มุ่งยึดเหนี่ยวบุคคลและสร้างความสามัคคีในหมู่คณะ โดยมีหลักฐานปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค และอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ในบริบทโรงเรียน ทาน สามารถขยายความหมายจากการให้วัตถุไปสู่การแบ่งปันความรู้ เวลา โอกาส และความช่วยเหลือ ปิยวาจา สามารถพัฒนาเป็นวัฒนธรรมการสื่อสารที่สุภาพ เคารพกัน และใช้ภาษาเพื่อแก้ปัญหา อตถจริยา เชื่อมโยงกับการทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม เช่น จิตอาสา การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการบริการชุมชน ส่วน สมานัตตตา ช่วยส่งเสริมความเสมอภาค การมีส่วนร่วม และการปฏิบัติต่อสมาชิกอย่าง

สม่าเสมอ ยศภัทร เกลี้ยงกลม และพระครูภูมิชัยการโกศล (2569) วิเคราะห์ว่าสังคหวัตถุ 4 สามารถประยุกต์กับการบริหารทรัพยากรบุคคลในสถานศึกษา โดยช่วยสร้างความสัมพันธ์ ความร่วมมือ และความผูกพันภายในองค์กร ซึ่งสนับสนุนแนวคิดที่ว่าโรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมต้องสร้างสภาพแวดล้อมที่สมาชิกช่วยเหลือ สื่อสาร และรับผิดชอบต่อกัน

5. การพัฒนาความมุ่งมั่นและความรับผิดชอบตามหลักอิทธิบาท 4

การเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมมิได้หมายถึงเพียงการหลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม แต่ควรส่งเสริมให้สมาชิกมีความมุ่งมั่นในการพัฒนาตนเองและปฏิบัติหน้าที่อย่างรับผิดชอบ หลัก อิทธิบาท 4 ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา เป็นหลักธรรมที่สัมพันธ์กับการสร้างความสำเร็จในการปฏิบัติงาน

ฉันทะ สามารถประยุกต์เป็นการสร้างความรักและเห็นคุณค่าของงาน วิริยะ เป็นความเพียรและความสามารถในการทำงานต่อเนื่องแม้เผชิญอุปสรรค จิตตะ เป็นความเอาใจใส่และรับผิดชอบต่อสิ่งที่ทำ และวิมังสา เป็นการตรวจสอบ วิเคราะห์ และปรับปรุงการทำงานด้วยเหตุผล การศึกษาของธนพงษ์ เขมาคม และคณะ (2567) พบความสัมพันธ์ระหว่างการประยุกต์หลักอิทธิบาท 4 กับคุณภาพงานวิชาการของสถานศึกษา ขณะที่ Promsaro (2024) เสนอว่าอิทธิบาท 4 สามารถประยุกต์กับการบริหารสถานศึกษาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้เรียน ทั้งด้านความรับผิดชอบ ความมุ่งมั่นในการทำงาน การใฝ่เรียนรู้ และจิตสาธารณะ ด้วยเหตุนี้ โรงเรียนจึงสามารถนำอิทธิบาท 4 มาเป็นหลักในการพัฒนาทั้งนักเรียน ครู และบุคลากร โดยสร้างระบบที่ทำให้สมาชิกเห็นคุณค่าของงาน มีความเพียร เอาใจใส่ต่อหน้าที่ และประเมินปรับปรุงตนเองอย่างต่อเนื่อง

6. การบูรณาการไตรสิกขาในการบริหารและการจัดการเรียนรู้

หลัก ไตรสิกขา ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เป็นระบบพัฒนามนุษย์ที่ครอบคลุมมิติด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (อง.ตีก. (ไทย) 20/90/318-319) จึงสามารถนำมาเป็นกรอบหลักในการบูรณาการหลักธรรมอื่นเข้าสู่ระบบโรงเรียน

ในระดับ ศีล โรงเรียนควรพัฒนาจิตตาและระบบวินัยที่เป็นธรรม ส่งเสริมความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ และการไม่เบียดเบียน เช่น การป้องกันการกลั่นแกล้ง ความซื่อสัตย์ทางวิชาการ และวินัยเชิงบวก ในระดับ สมาธิ ควรสร้างสภาพแวดล้อมที่สนับสนุนสติ ความสงบ การจัดการอารมณ์ และความพร้อมในการเรียนรู้ ส่วนระดับ ปัญญา ควรส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ การใช้เหตุผล การแก้ปัญหา และการตัดสินใจทางจริยธรรม งานวิจัยของพระอนุพงศ์ ยมพ่าย และคณะ (2567) ซึ่งประยุกต์ไตรสิกขาร่วมกับโยนิโสมนสิการในการจัดการเรียนรู้ระดับมัธยมศึกษา แสดงให้เห็นว่าไตรสิกขาสามารถแปลงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นรูปธรรมได้ ขณะที่ Musika (2024) ชี้ให้เห็นศักยภาพของไตรสิกขาในการพัฒนาครูและบุคลากรให้สามารถพัฒนาตนเองทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ดังนั้น พรหมวิหาร 4 สามารถทำหน้าที่เสริมมิติด้านความเมตตาและความเป็นธรรม สังคหวัตถุ 4 เสริมมิติด้านความสัมพันธ์และความร่วมมือ หิริโอตตปัสเสริมจิตสำนึกภายใน และอิทธิบาท 4 เสริมความมุ่งมั่นในการปฏิบัติ เมื่อทั้งหมดได้รับการบูรณาการภายใต้กรอบไตรสิกขา ย่อมทำให้การพัฒนาโรงเรียนครอบคลุมทั้งคน ระบบ และวัฒนธรรมองค์กร

7. แนวทางปฏิบัติเชิงระบบเพื่อพัฒนาโรงเรียนสู่องค์กรแห่งคุณธรรม

การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้ให้เกิดผลควรเปลี่ยนจากการดำเนินกิจกรรมรายครั้งไปสู่การพัฒนาเชิงระบบ โดยสามารถดำเนินการได้ 5 ขั้นตอนสำคัญ

ขั้นที่ 1 กำหนดคุณธรรมเป้าหมายและค่านิยมร่วม โรงเรียนควรวิเคราะห์ปัญหาและบริบทของตนเอง แล้วกำหนดคุณธรรมที่ต้องการพัฒนา เช่น ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ วินัย เมตตา จิตอาสา หรือความกตัญญู พร้อมกำหนดพฤติกรรมบ่งชี้ที่สามารถสังเกตได้

ขั้นที่ 2 พัฒนาผู้บริหารและครูให้เป็นต้นแบบ ผู้บริหารและครูต้องแสดงพฤติกรรมที่สอดคล้องกับคุณธรรมเป้าหมาย เนื่องจากความน่าเชื่อถือของการพัฒนาคุณธรรมขึ้นอยู่กับความสอดคล้องระหว่างสิ่งที่โรงเรียนสอนกับสิ่งที่บุคลากรปฏิบัติ

ขั้นที่ 3 บูรณาการคุณธรรมกับการจัดการเรียนรู้ ควรเชื่อมโยงคุณธรรมกับรายวิชา กิจกรรม พัฒนาผู้เรียน โครงการงาน กิจกรรมจิตอาสา และสถานการณ์จริง เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเชื่อมโยงหลักคุณธรรมกับการตัดสินใจและชีวิตประจำวัน

ขั้นที่ 4 จัดระบบและสภาพแวดล้อมสนับสนุน เช่น ระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน ระบบป้องกันการกลั่นแกล้ง ระบบรับฟังความคิดเห็น ระบบวินัยเชิงบวก ระบบการยกย่องความดี และกลไกการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองและชุมชน แนวทางวินัยเชิงบวกซึ่งเน้นความสัมพันธ์ ความรับผิดชอบ และการควบคุมตนเอง ได้รับการสนับสนุนให้ใช้แทนการควบคุมด้วยความกลัวหรือความรุนแรง

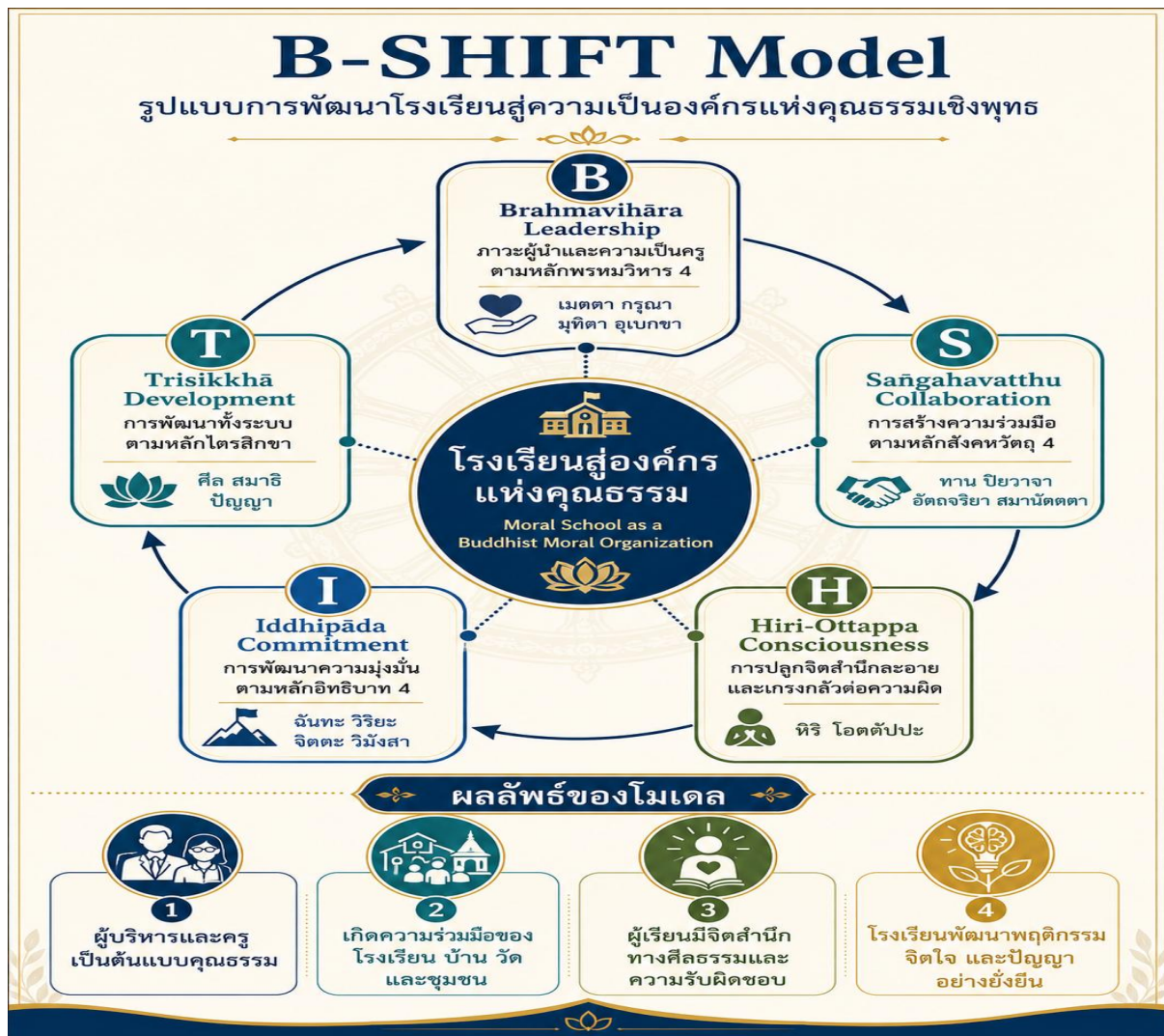
ขั้นที่ 5 ติดตาม ประเมิน และปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง โดยประยุกต์หลักวิมangsa โรงเรียนควรพิจารณาทั้งผลต่อพฤติกรรมผู้เรียน ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน บรรยากาศองค์กร การมีส่วนร่วมของผู้ปกครอง และความต่อเนื่องของพฤติกรรมคุณธรรม มากกว่าประเมินเพียงจำนวนกิจกรรมหรือเอกสารที่ดำเนินการ

กล่าวโดยสรุป การประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมควรดำเนินการในลักษณะองค์รวมและเป็นระบบ โดยเริ่มตั้งแต่ภาวะผู้นำของผู้บริหาร ความเป็นแบบอย่างของครู การพัฒนาจิตสำนึกของนักเรียน การสร้างความร่วมมือ การพัฒนาความรับผิดชอบต่อตนเอง ตลอดจนการออกแบบระบบบริหารและการเรียนรู้ที่เอื้อต่อคุณธรรม เมื่อหลักธรรมได้รับการแปลงจากแนวคิดไปสู่พฤติกรรม ระบบงาน และวัฒนธรรมองค์กร โรงเรียนย่อมมีศักยภาพที่จะทำหน้าที่ทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้และเป็นพื้นที่พัฒนามนุษย์ให้มีความรู้ คุณธรรม และความรับผิดชอบต่อสังคม

องค์ความรู้จากการศึกษา

จากการวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับโรงเรียนในฐานะองค์กรแห่งคุณธรรม และการประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ไตรสิกขา พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 ทิโรธัตถะ และอิทธิบาท 4 สามารถสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ในรูปแบบ “B-SHIFT Model” ซึ่งเป็นกรอบการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมเชิงพุทธ โดยมุ่งอธิบายว่า การพัฒนาโรงเรียนให้เป็นองค์กรแห่งคุณธรรมมิใช่การจัด

กิจกรรมคุณธรรมเป็นครั้งคราว แต่เป็นกระบวนการเปลี่ยนผ่านทั้งระบบ ตั้งแต่ภาวะผู้นำของผู้บริหาร ความเป็นครู ความร่วมมือของสมาชิกในโรงเรียน จิตสำนึกทางศีลธรรม ความมุ่งมั่นในการพัฒนาตนเอง และการฝึกฝนตามหลักไตรสิกขา

ภาพที่ 1 B-SHIFT Model

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน, ออกแบบภาพด้วย ChatGPT, 2026

คำว่า “B-SHIFT” สื่อถึงการเปลี่ยนผ่านหรือการยกระดับโรงเรียนจากองค์กรที่ขับเคลื่อนด้วยระเบียบ กิจกรรม และคำสั่ง ไปสู่องค์กรที่ขับเคลื่อนด้วยคุณธรรม จิตสำนึก ความร่วมมือ และการพัฒนาคนอย่างรอบด้าน โดยมีองค์ประกอบสำคัญ 5 ประการ ได้แก่ B - Brahmanvihara Leadership, S- Saṅgahavatthu Collaboration, H - Hiri-Ottappa Consciousness, I - Iddhipāda Commitment และ T - Trisikkhā Development

B - Brahmanvihara Leadership ภาวะผู้นำและความเป็นครูตามหลักพรหมวิหาร 4

องค์ประกอบแรกของ B-SHIFT Model คือ ภาวะผู้นำและความเป็นครูตามหลักพรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา พรหมวิหารเป็นหลักธรรมสำหรับผู้มีบทบาทในการดูแล เกื้อกูล และ

พัฒนาผู้อื่น ดังปรากฏในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก อัมมสังคณี ที่กล่าวถึงเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาในฐานะธรรมฝ่ายกุศลที่ยกระดับจิตให้ประเสริฐและเกื้อกูลต่อผู้อื่น

S - Saṅgahavatthu Collaboration การสร้างความร่วมมือตามหลักสังคหวัตถุ 4

องค์ประกอบที่สอง คือ การสร้างความร่วมมือตามหลักสังคหวัตถุ 4 ได้แก่ ทาน เปยยวัชชะ อตถจริยา และสมานัตตตา พระพุทธเจ้าตรัสว่าสังคหวัตถุ 4 เป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวและเป็นธรรมที่ช่วยอุ้มชูโลก หลักธรรมนี้จึงเหมาะสมอย่างยิ่งต่อการพัฒนาโรงเรียนในฐานะองค์กรที่ต้องอาศัยความร่วมมือของหลายฝ่าย ได้แก่ ผู้บริหาร ครู นักเรียน บุคลากร ผู้ปกครอง วัด ชุมชน และองค์กรภายนอก

H - Hiri-Ottappa Consciousness การปลูกจิตสำนึกละอายและเกรงกลัวต่อความผิด

องค์ประกอบที่สาม คือ การปลูกจิตสำนึกทางศีลธรรมตามหลักหิริโอตตปปะ หิริคือความละอายต่อความผิด ส่วนโอตตปปะคือความเกรงกลัวต่อผลของความผิด ในจริยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า หิริและโอตตปปะเป็นธรรมฝ่ายขาว 2 ประการที่คุ้มครองโลก หากธรรมทั้งสองนี้ไม่คุ้มครองโลก มนุษย์ย่อมไม่รู้จักความเหมาะสมในความสัมพันธ์และความประพฤติ

I - Iddhipāda Commitment การพัฒนาความมุ่งมั่นตามหลักอิทธิบาท 4

องค์ประกอบที่สี่ คือ การพัฒนาความมุ่งมั่น ความเพียร และความรับผิดชอบตามหลักอิทธิบาท 4 ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ในสุทธกถาสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงอิทธิบาท 4 ว่าเป็นธรรมที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร วิริยสมาธิปธานสังขาร จิตตสมาธิปธานสังขาร และวิมังสาสมาธิปธานสังขารสาระสำคัญของอิทธิบาท 4 คือ ความสำเร็จของการกระทำต้องอาศัยความพอใจ ความเพียร ความเอาใจใส่ และการพิจารณาตรวจสอบอย่างต่อเนื่อง

T - Trisikkhā Development การพัฒนาทั้งระบบตามหลักไตรสิกขา

องค์ประกอบสุดท้าย คือ การพัฒนาทั้งระบบตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ในปฐมสิกขัตตยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงสิกขา 3 ประการ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ไตรสิกขากิจเป็นกรอบการพัฒนามนุษย์ที่ครอบคลุมทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ซึ่งเหมาะสมต่อการวางแผนกรอบของการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรม

เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ. (2566). *แผนปฏิบัติการด้านการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ ระยะที่ 2 พ.ศ. 2566–2570*. กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม.
- ธนพงษ์ เขมาคม, วิญญู บุญลอย, และธีรวัชร วรบำรุงกุล. (2567). การประยุกต์ใช้หลักอิทธิบาท 4 ที่ส่งผลต่อคุณภาพงานวิชาการของสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาตราด. *วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์*, 11(12), 195–204.
<https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JMND/article/view/282943>
- นันทพร ทองเชื้อ, มิตรภาณี พุ่มกล่อม, และพงษ์ศักดิ์ รวมชมรัตน์. (2565). การบริหารตามหลักพรหมวิหาร 4 ของผู้บริหารสถานศึกษาในสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษากาญจนบุรี เขต 1. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 7(1), 90–102. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JRKSA/article/view/251546>
- ประภาณี สิทธิมาก, ศรีติพงศ์ ภูวรัชรานนท์, และมุจลินทร์ ผลกล้า. (2568). พรหมวิหาร 4 สำหรับผู้บริหารสถานศึกษา: ญุณแจสู่การบริหารงานบุคคลที่มีคุณภาพและยั่งยืน. *วารสารธรรมสาส์น*, 4(2), 182–198. <https://so10.tci-thaijo.org/index.php/JDSN/article/view/3165>
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 34). มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ.
- พระอนุพงศ์ ยมพ้วย, พจมาน ชำนาญกิจ, และศตวรรษ มะละแหม. (2567). การพัฒนาการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาโดยใช้หลักไตรสิกขาร่วมกับโยนิโสมนสิการสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4. *วารสารวิชาการหลักสูตรและการสอน มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร*, 16(45), 87–95.
<https://jci.snru.ac.th/ArticleView?ArticleID=1143>
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ยศภัทร เกลี้ยงกลม, และพระครูวุฒิชัยการโกศล. (2569). สังคหวัตถุ 4: หลักธรรมทางพุทธศาสนาเพื่อการบริหารทรัพยากรบุคคลในสถานศึกษาอย่างยั่งยืน. *มจร สุนนารีสาร*, 4(1), 171–184.
<https://so14.tci-thaijo.org/index.php/msjkorat/article/view/1897>
- ศูนย์คุณธรรม. (2566). *ศูนย์คุณธรรมเป็นองค์กรคุณธรรมได้อย่างไร*. <https://www.moralcenter.or.th>
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2560). *แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560–2579*. พริกหวานกราฟฟิค.
- Musika, C. (2024). Threefold training with the development of teachers and educational personnel in a VUCA world. *Journal of Educational Review Faculty of Education in MCU*, 11(2), 678–690.
<https://so02.tci-thaijo.org/index.php/EDMCU/article/view/268461>
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2019). *Attitudes and values for 2030: OECD Future of Education and Skills 2030*. OECD.

- Promsaro, R. (2024). Educational institution administration to develop student characteristics using the Iddhipada. *RPU Journal of Business Administration*, 3(1), 1–15. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/RPUBAJOURNAL/article/view/284369>
- Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership* (4th ed.). Jossey-Bass.
- UNICEF Thailand. (2015). *UNICEF positive parenting guidebook: Discipline your child without violence*. UNICEF.
- UNICEF Thailand. (2021, June 23). *Learn about positive discipline through storybooks and smiles*. UNICEF.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2015). *Global citizenship education: Topics and learning objectives*. UNESCO.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (n.d.). *Global citizenship and peace education*. UNESCO.